

ԵՐԿԱՆԻ ՇԱՀԱԶԻՋ

Ի Մ Հ ՈՒ Ծ Ե Ր Ի Ց

ՊԵՐՃ ՊԵՐՇԱՆՑԸ

1879 թվականն էր, հունիս ամիսը, Ես արդեն ավարտել էի լազարյան ճեմարանի ուսման գլխավորական դասընթացը և պետք է շարունակեի բարձրագույն ուսումնական ճեմարանի արևելյան լեզվաց լիկեոնում:

9—10 տարի կլինեի, որ չէի տեսել մորս. նա անհամբեր իմ տեսությանն էր սպասում և ես հույսիս արդեն Աշտարակումն էի:

Ահա հենց այդ ժամանակ էլ ես առաջին անգամ հանդիպեցի ու ծանոթացա Պերճ Պոռոյանի հետ, որի իսկական անուն ու ազգանունը Հովհաննես Տեր-Առաքելյանն էր, իսկ գյուղում հայտնի էր ռեվանուշկա պարզ անունով: Բազի նրանից, որ Պերճը իմ հորապապիս՝ Տեր-Սիմոնի աշակերտն էր, մեր ու նրանց տների միջև մի զբաղորական մոտիկություն էլ կար. նրա հայրը՝ դերձակ Ստեփանը մեր տունը մշտական գնալ-գալ է ունեցել թե գործով և թե այնպես, բարեկամաբար. մերոնց ասելով ողորմած հոգին շատ ուրախ և կատակասեր, բայց ձեռապակաս մարդ է եղել: Այս հանգամանքներն էլ ավելի նպաստում էին, որ մենք կարճ ժամանակամիջոցում մտերմանայինք ու սիրեինք միմյանց: Այդպես էլ սիրով կապված մնացինք մենք մինչև վերջը, թեև միմյանցից հեռու էինք ապրում:

Պերճն այդ ժամանակները գրել էր արդեն իր «Սոս և Վարդիթեր»-ը (1860), «Կռվածագիկ»-ը (1878) և սրանց շնորհիվ համբավի տիրացած, անուն ու ազգանունը փոխած գյուղ էր վերադարձել:

Երեք հոգի — ես, Պերճը և Հարությունն էր Մնացականը (Բաղիշը) ամեն օր տեսնվում, երկար գրուցում, վիճաբանում էինք և ուրախ ու զվարթ ժամանակ անցկացնում: Մեր տեսնվելու, հավաքվելու տեղը Բաղիշենց տունն էր, որը գտնվում էր գյուղի Բերդաթաղում, հին ու ավերակ «Միրանավոր» եկեղեցու մոտ, ձորաքաշին, որտեղից գեղեցիկ տե-

սարան էր բացվում դեպի Քասախ գետի անդրեղախոր ձորը, հին կամուրջի և Ուլատիտիկի կողմերը: Ապառաժների ծերին թառած տունը խորը ձորի վրա կախել էր ծիծեռնակի բուն իր պատշկամբը, որի տակից մի սառնորակ աղբյուր էր բխում ապառաժների ճեղքերից ու գլխավոր գնում, թափվում գետի մեջ. օգտվելով այդ հանգամանքից տընատները իրենց ուզած ժամանակը աղբյուրից սառնորակ ջուր վերքաշելու համար որոշ հարմարություն էին ստեղծել. պատշկամբից կախված իր պարանի ծայրին ամրացված մի ջրաման, որը ծառայում էր այդ նպատակի համար: Ամառվա շոգերին չկար ավելի սքանչելի բան, քան այդ սառնորակ ջրից օգտվելը:

Մեր խոսակցության և վիճաբանության առարկան այդ ժամանակ հանդիսանում էր գյուղում պետական դպրոց բաց անելու շուրջը ծագած վեճը, որի հետևանքով գյուղը երկու մասի էր բաժանվել — կողմնակիցների և հակառակորդների: Հակառակորդների թվումն էին ինչպես Պերճ Պոռոյանը, այնպես էլ գյուղացիների մեծամասնությունը: Պերճը կատաղի հակառակորդ էր պետական դպրոց բացելուն թե սկզբունքով և թե տընտեսական տեսակետից: Նա ասում էր թե գյուղը վաղուցվանից ունի հայկական դպրոց, որի ծախսերը դժվարությամբ է հոգում, իսկ երկրորդ դպրոց բացելուց էլ առաջինը պիտի փակվի, քանի որ գյուղը հնարավորություն չի ունենա երկու դպրոց պահելու: Պետական դպրոց բացելու կողմնակիցների թիվը փոքր էր. ուրանց ղեկավարը հանդիսանում էր Միկիտան Սաքոն կոչված տերտերը. այս անունը նրան տվել էր Պերճը, որովհետև նա քահանա ձեռնադրվելուց առաջ գինու խանութ էր ունեցել «Ղազարի» շտաբումը — Այդր-Գյուլ լճի մոտ: Տերտերը մի ճարպիկ, գրագետ, աչքաբաց, բայց շատ էլ

փողասեր մարդ էր. նրան խոստացել էին նոր բացվելիք պետական դպրոցում կրոնի դասեր տալ, ինչպես նաև մի պատվով մեղալ, նա այցելում էր իր ծխականների տները և քարոզում հոգուտ նոր բացվելիք դպրոցի, «Հագարյան» ճեմարանը ինքը իր ոտքով մեր դուռն է ձևել, իսկ մենք քացի ենք տալիս հիմարաբար...», — ասում էր տեր հայրը:

Պերճը կատարող, էր Տեր Սարգիս Բզնունու այս առարթի համար:

Պերճն էր, որ ամեն օր գյուղի նոր լուսերն այս մասին մեզ էր հասցնում: Մի օր էլ նա մեզ հայտնեց, թե ինքը՝ գավառապետ խանաղովը «մախսուա» հենց այս գործի համար մեր դուռը պիտի գա...

— Պետք է պատրաստվել, տղերք, — ասում էր Պերճը:

Ինչ պատրաստվելու բան կար, եթե մեր կարծիքը հարցնեին, մենք էլ մեր իմացածը կասեինք, այսինքն որ գյուղը երկու դարոց պահել չի կարող, ինչպես ասում էր Պերճը:

Դրանից հետո անցավ մի երկու շաբաթ. մի օր էլ Պերճն ասաց, որ շշուկներ կան, թե էս օր կամ մյուս օրը խանաղովը որտեղից որ է կերևա գյուղում:

Կիրակի օր էր. առավոտյան ժամ էինք գնացել Ս. Գևորգ Ամենափրկիչ եկեղեցին: Պերճն էլ մեզ հետ էր. նա մեր ականջին շրշրնչաց, թե արդեն եկել է: Պատարագիչը տերտերացած «Միկիտան Սաքուն» էր, որը վատ չէր կատարում պատարագի արարողությունը. նրա ձայնը բամբ էր, իսկ աղոթքներն էլ այնպես էր արտասանում, որ երեվում էր, թե հասկանում է նրանց իմաստը: Պերճն ասում էր, որ պատարագից հետո նա անպայման նշխարք կտանի աղային:

Երեկոյան յասաղուլ եկավ և ինձ թեյի հրավիրեց ունեւոր Շահազիզենց Քոռ Կարոն-ի տունը, որտեղ իջևանել էր գավառապետը: Գնացի, բայց այնտեղ հանդիպեցի միայն Բաղդիին, Պերճը չկար. երեկ նա հրավեր չէր ստացել, այլ հրավիրվել էինք միայն մենք, «անփորձ» երիտասարդներն:

Գավառապետը շատ սիրով ընդունեց մեզ. նա ինձ հարցրեց լազարյան ճեմարանի մասին, հորեղբորս՝ Սմբատ Շահազիզյանի մասին ու գովեց նրա «Լեւոնի վիշտը», իսկ Բաղդիին էլ հարցրեց նրա հորեղբայր Վեհապետյան Դևորգ արքեպիսկոպոսի մասին, որը հոգ էր տանում նրա ուսման գործին: Գավառապետը մեր հին պաշտոնյաների տիպարով մի մարդ էր, օժտված խոսելու ու շարժվելու ձևերով:

Թեյ խմեցինք, գաթա անուշ արինք ու խորոված կերանք: Վերջում նա, կարծես ի միջի այլոց, ավելացրեց, թե նահանգապետը Պետերբուրգից հրահանգ է ստացել, և մեզ էլ գրավոր հայտնել, որ սույն ուսումնական տարվա սկզբից հայ ու թուրք մեծ գյուղերում պետք է պետական դպրոցներ բացվեն և դրանց պահպանման համար միջոցներ հայթայթվեն:

— Էլ մեզ չեն հարցնում, — շարունակեց նա, — թե ուզում կամ չենք ուզում, հրաման է, պետք է կատարվի: Բուլոբը, ինչ որ այս մասին խոսվել ու արվել է գյուղում, մեզ հայտնի է: Դուք լավ կարծիքների տեր եք, բայց դեռ անփորձ երիտասարդներ եք և անձանոթ պետության քաղաքականությանը, ուստի և կարող եք փորձանքի հանդիպել: Գյուղից ձեր հեռանալու ժամանակն արդեն մոտենում է, դուք կերթաք և ձեր գործով կզբաղվեք ու կմոռանաք ամեն ինչ, բայց Պերճի գլուխը կարող է ցավել: Այնպես, մի թեթև հասկացրեք նրան, որ մի առժամանակ թողնի ու հեռանա գյուղից, մինչև որ աճեն բան խաղաղի, վերջանա:

Գավառապետը մեր վրա խելոք հայ պաշտոնյայի տպավորություն թողեց: Եվ մենք էլ ընկերաբար մի թեթև հասկացրինք Պերճին ու նա էլ գլխի ընկավ: Մենք գեռ Աշտարակումն էինք, երբ Պերճը թողեց գյուղը ու Թիֆլիս գնաց:

Այնուհետև հս Պերճին ժամանակի երկար ընդհատումներով էի հանդիպում մերթ Աշ-

Պերճ Պոռշյան

տարակում, մերթ Հյուսիսային Կովկասի հանքային ջրերում, մերթ Նոր-Նախիջևանում, Սակայն, անկախ մեր հանդիպումներից, ես միշտ էլ հետևում էի նրա գրական գործունեությանը։ Ու այդ հասկանալի պիտի լինի, որովհետև ես, համագյուղացի, բարեկամ ու կրտսեր ընկեր լինելով, նրա գրվածքներն իմ սրտին շատ մոտ էի ընդունում թե՛ նրանց լեզվի հարազատության և թե՛ ծանոթ միջավայրի վարք ու բարքի լուսանկարչական ճշտությամբ նկարագրված լինելու պատճառով, էլ չեմ խոսում այն մասին, որ նրա գրվածքները Աշտարակի կյանքից առնված լինելով, ոչ պակաս հետաքրքրում էին ինձ և իրենց բովանդակությամբ Ցավելով պիտի ասենք, որ նրա վեպերը, «Սոս և Վարդիթեր»-ից և «Կովածաղիկ»-ից հետո, սկսել էին հետզհետե կորցնել իրենց բարբառային հարազատությունը։ Գրական լեզուն, կարծես թե գալիս էր խեղդելու Աշտարակի ճկուն բարբառը։

Պերճ Պողոսյանը Աշտարակի դպրոցի վարժապետ Շապուհ Շահնազարյանի և Մուղնու Ս. Գևորգ վանքի վանահայր Մելիքսեթի աշակերտն է եղել։ Ներսես կաթողիկոսը հավանելով Պերճի ուշիմությունը, 1852 թվին որդեգրում և ուղարկում է նրան Ներսիսյան դպրոցը, այստեղ Պերճը սովորում է Պետրոս Դանշանցի տեսչության օրոք և վերածվելով ազգային ոգով, մի հատկություն, որը նա խստիվ պահպանում է մինչև իր կյանքի վերջին օրերը՝ թե՛ իր ուսուցչության տարիներին, պաշտոնավարելով Աշտարակում, Ագուլիսում, Եուզիում, Ծոնանում, Թիֆլիսում ու Հաշտարխանում, և թե՛ Երևանի թեմի դպրոցների տեսչության տարիներին։ Երանի թե նա իր գրվածքներում նույնպիսի համառությամբ ու խստությամբ պահպանած լինե՞ր Աշտարակի հարազատ բարբառը, որը նրա վեպերի զարդն է կազմում։

Անցան երեք—չորս տարիներ... 1883 թվականն էր, ես ավարտել էի բարձագույն ուսմանս դասընթացը և հայրենիք վերադարձել՝ մի երկու ամիս հանգստանալու և ապա կյանքի հորձանքի մեջ նետվելու ու գործելու համար։ Ես այլևս նախկին անփորձ երիտասարդը չէի, ուսանողական կյանքի տարիներին շատ բան էի սովորել, ու առդեն որոշ չափով հասկանում էի ցարական կառավարության քաղաքականությունը։ Գյուղում արդեն գործում էր պետական դպրոցը և երկու դպրոցներն էլ կողք-կողքի հայտ շարունակում էին իրենց գոյությունը։ Բզնունի Տեր Սարգիս քահանան րուսացել էր կրոնի խոստացված դասերը, իսկ թե մեղայ էլ ստացել էր, թե ոչ, դժվարանում եմ ասելու նա գնում գալիս էր ինձ մոտ ու

ծածուկ ականջիս ասել էր, թե ինքը մի այնպիսի վեպ է գրում, որ պիտի նսեմացնի Պերճի բոլոր վեպերը։

Այդ ժամանակները Պերճը գյուղումն էր։ 1880 թվին նա գրել էր արդեն իր լավագույն վեպը՝ «Հացի խնդիր»-ը։ Նրա հարգանքն ու պատիվը գյուղում էլ առաջվանը չէր, շատ էր բարձրացել։ Ավելի Բաղդոյի նման ամբողջ օրը հրացանը ուսը ձգած ման էր գալիս ու որս անում, և եթե կաքավ կամ դուռն չէր կարողանում սպանել, գոնե ծիտ-միտ կամ ագռավ կարողանում էր ձեռք ձգել։

— Էդ անիծածն էլ եթե մի փոքր փափուկ միս ունենար... թե՛ չէ համով է, վատ լի,— ասում էր նա ագռավի մասին։

Ավելի Բաղդոյն, այսինքն որսորդ Բաղդասարը, Բաղիշի հայրն էր, Ղարսից տնով տեղով Աշտարակ գաղթած Մարգար Հարությունյանի եղբայրը։ Բաղդոյն քաջ մարդ է եղել։

Այս անգամ արդեն Պերճն էր իմ մոտ գրելում գալիս։ Մի թեթև նախաճաշիկ անելուց հետո դուրս էինք ընկնում, այդի ու ձոր ոտքի տակ տալիս Գյուղում մի բան չկար, որի մասին նա չիմանար, թե՛ պատմական հնություններ, թե՛ արվան խաղողի տեղեր։

— Այս մեր Ս. Ականատեսի առուն է,— ասում էր նա,— այս մեր Հերերը, Դառաբավորը, Դոմշախրամը, Փոկառեղոր, Խոջավալի հին կամուրջը, Շահառեղենց Ս. Սարգիս մատուռի ավերակը, Ավազգյուղ Տաշտաքսորը, Ջիաքարը, Պիտինի կափադր Պատեկյուկոնդը, էրամենց լիւրը, Կատարի լըռը և այլն, և այլն։

Մի օր էլ ես նրան տարա Ղըզլ-Թամուր—Աղթամուր գյուղը, որը պատկանում էր եղբորս աներոջը՝ Շահագիզենց Հարություն աղային։ Այս գյուղը բարեբեր հողեր ու առատ ջուր ունեւր, սակայն, այդ բարեքները չէին օգտագործվում, որի համար էլ գյուղացիները մնացել էին ձեռքերը ծոցին, խեղճ ու աղքատ։

Պերճը գյուղական հանդեսների սիրահար էր։ Նա սիրում էր ոչ միայն դիտել ու ծափահարել, այլ և անձամբ մասնակցել։ Նոր ու կանաչ այգիներից ցած, ձորում, գետի ափին սփռոց էին բաց արել ու կլոր-պար սկսել։ Մեր Պերճը ոչ միայն պարաշարքն էր մտել, այլ և պարագուլիսը դարձել։ Նա այնպես էր խաղաղանում թաշկինակը, երկու քայլ առաջ գնում, մի քայլ ետ ու տրորվում ոտքի վրա, կոտրամվում, որ ամենքի էջի էր բերում։ Երգում էին աշխատանքի երգը։

Հո՛, եգր. հո՛

Աստված ճիշտ,

Աստված օրհնիլ

Հո՛, եգր. հո՛

Պարր գնալով աշխուժանում էր. Պերճը տեսնված սիրով ու գեղեցիկ էր պարում. նրա ուրախ ու անհոգ օրերն էին, վանքում նրան լավ խոստումներ էին արել և նա շնչում էր լիակուրծք ու ապրում վառ հույսերով:

Մեր հիշած Ղըզլ-Թամուրը և Աղթամուրը որոնցից առաջինը բուն գյուղն է, իսկ երկրորդը գյուղատեղը, ներկայումս բոլորովին վերափոխվել, բարեշինվել ու դարձել է մի մեծ, այգեշատ գյուղ— հայտնի Ոսկեվազը:

Տոնի կառավարիչ Կաղ Ներսեսը, որը խելոք ու առաջադեմ մարդու համբավ էր վայելում գյուղում, եկավ ու մեզ վերև հրավիրեց, ուր կանաչ այգիներից մեկում կալվածատեր Հարություն աղան, ի պատիվ գյուղի համբաների, առատ կերուխումի սեղան էր պատրաստել և սպասում էին քահանային որ գա ու օրհնի սեղանը: Մեզ այնպես թրվաց, որ այս գյուղում գյուղացիները կալվածատիրոջ հետ հաշտ են ապրում, բայց հետո իմացանք, որ այգիների եկամտից կալվածատիրոջ հատուցանելիք տուրքի վերաբերմամբ վեճ է ծագել գյուղացիների ու կալվածատիրոջ միջև և գործը մինչև իսկ հասել է դատարան, ուր գյուղացիների ներկայացուցիչ Կաղ Ներսեսը շահել է գործը:

Իմ աշխատանքի անցնելու օրերը մոտենում էին. ինձ չէր հաջողվել ուզածս պաշտոնը գտնել իմ հայրենիքի սահմաններում, ես պետք է գնայի օտարություն, ճիշտ է մի մեծ ու շնչ հայ գաղութ, բայց և այնպես օտարություն, ուստի և սիրտս տխուր էր: Պերճը կամենալով մի վերջին անգամ էլ պատվել ու ուրախացնել ինձ, գտել էր հինգ հոգի սրտակից: Ընկեր տղերք և ձուկ որսալ տվին, Նշնակված օրը ինձ մոտ գալով ներքանք ասացին, թե պետք է գնանք Հանա-վանքի գույալ աղբյուրի մոտ ձուկ վայելելու: Գնում էինք ուրախ ուրախ, երգելով և յարուսներս չափ ձգելով: Պերճը միտն էր պահել ու Լըզլ-Թամուրի երգը.—

Հո՛, եյր, հո՛,

Աստված հիշյալ

Աստված օրհնյալ,

Հո՛, եզր, հո՛...

Դեռ Հանավանքի աղբյուրին չհասած հնձվորներ տեսանք, որոնք գերանդիները մի կողմը դնելով, ձեռքերն ու երեսներն էին լվանում, որ նստեն և հաց անուշ անեն. աղջիկները դուղից արդեն բերել էին տաք թանով սպասը:

— Բարի աշողում, տղերք,— ասացինք մենք:

— Այ, Աստծու բարին, համեցե՛ք մի-մի գդալ տաք-տաք սպաս անուշ արեք:

Պերճը իսկույն իրեն ձիուց վայր նետեց,

ինձ էլ վայր բերեց և ամենքս բոլորեցինք մեծ քերեղանի շուրջը. մի գդալը դարձավ երկու, երկուսը՝ երեք և այսպես շարունակ քերեղանը տարան նորելու: Սա վեր կացա նստածս տեղից՝ հիացած Պերճի ժողովրդասիրությամբից. նա իր ժողովրդի հարազատ զավակն էր:

Այդ օրերից հետո շատ տարիներ անցան... Սա հեռու, Նոր-Նախիջևանում էի ապրում և զրկված էի Պերճի հետ հաճախ հանդիպելու հնարավորությունից. ոտով գլխով խրվել էի իմ դպրոցական գործերի մեջ: Այդ տարիներին մեր ազգային դպրոցական կյանքում տեղի ունեցած երևույթների արձագանքներն էին հասել մեզ, և այն էլ աղոտ կերպով: Օրինակ լսել էի, որ Պերճը դադարել է դպրոցական-կրթական գործունեությամբ գրադվել և արդեն կենսաթուշակ է ստանում Ներսիսյան դպրոցից՝ ամսական հիւսույն ուղարկելով չափ. լսել էի նաև, որ նա մեծ հաջողությամբ է տարել թեմական տեսչության իր պաշտոնը ևս, որ նա լիակատար հաջողությամբ իր պարզ, սիրուն ու ամենիս հասկանալի լեզվով աշխարհաբար է թարգմանել Մատթեոսի ավետարանը՝ արժանանալով դրա համար մագիստրոսի աստիճանի, որ Բիֆլիսում տոնվել է նրա հոբելյանը և այդ առթիվ նա պարգևատրվել է ութ հազարի չափ մի գումարով, և այն:

Երկար տարիներից հետո, երբ վերջապես պատահեցի Պերճին և ցանկացա ստուգել իմ լսածները նրա մասին, նա պատասխանեց, թե մոտավորապես բոլոր լսածներս ճիշտ են, բայց ինքը բոլորովին չի հիշում, որ երբևիցե իրեն այդքան գումար, որպես պարգև տված լինեն: Հանդիպածս տարին, թվականը չեմ հիշում, գնացել էի Հյուսիսային Կովկասի հանքային ջրերը և իշևանի հայտնի Մակլա-յի ամառանոցում: Հորեղբայրս՝ Սմբատը հանքային ջրերն էր եկել դեռ ինձնից առաջ:

Մի օր, անսպասելի կերպով, հանկարծ սենյակս է մտնում Պերճը: Նա իհարկե ալլա նախկինը չէր— ծերացել էր, մազերը ալեխառնվել էին և կուզը մի փոքր գուրս էր ցցվել. բայց շնայած դրան, նա էլի Աշտուրա-լի էն ուրախ, զվարթ, ասող, խոսող, ծիծաղող Պերճն էր: Իսկ շատ ուրախացա հանդիպելու համար և մենք երկար խոսեցինք անցյալի ու ներկայի մասին:

— Երվանդ ջան, պետք է Սմբատի հետ միասին մի ճար անեք,— ասաց նա,— ընտանիքս բազմացել է, պահանջները, չեմ ասում շքեղության համար, այլ էական պահանջներ, անհրաժեշտները խեղդում են ինձ, փարա չկա. ասում ես գրքերս, բայց

ողջ է մեզանում զին դնում դրանց, փող տալիս, մի արի տես, տանը կխառնվե՞ր կիտուկ թափված են մնացել:

Ես նրան խոստացա խոսել այդ մասին հորեղբորս հետ և նա հուսադրված գնաց:

Առատածնուն էր Պերճը և հյուրասեր. պարկից ոչ հեռու, իր խոհանոցով հանդերձ մի վայելուչ սենյակ էր վարձել նա, որը կիրակի օրերը լիքն էր լինում ճաշի հրավիրված հյուրերով: Մի կիրակի օր էլ ես ու հորեղբայրս Աշտարակի կողակով քաշովի ուտեղու հրավիրված լինելով, գնացինք Պերճի մոտ. ուրիշ հյուրեր էլ կային: Հորեղբորս անունը «գաստրոնոմ» էին դրել, սակայն, նրա կերածը պարզ, սովորական կերակուրներ էին. նա պահանջում էր, որ մայն մթերքը թարմ լիներ, կամ, ինչպես ինքն էր ասում, «բարեմասն» լիներ:

Մատուցին կողակով քաշովին. հորեղբայրս փեշս քաշեց. կողակի աչքերը փոս էին ընկած, ասել է ինձ «անբարեմասն» էր: Քաշովուց քիչ-միչ կերանք, բայց կողակը միայն քրքրեցինք: Պերճը բարձր ծիծաղեց. — Ի՞նչ ասեմ ձեզ պես աշտարակեցիներին,— ասաց նա:

Երբ դուրս եկանք, հորեղբայրս ասաց.

— Երթանք խորոված ուտենք:

1892 թվի մայիս ամսին կատարվել էր հորեղբորս՝ Սմբատ Շահազիզի ուսուցչության և գրական գործունեության շքեղ հոբելյանը. աշխարհի ամեն կողմից բազմաթիվ հեռագրական և զրավոր շնորհավորանքներ էին ստացվել, որոնց թվում և Պերճինը. սա մի սիրուն ու սրտառու շնորհավորանք էր, որ հորեղբայրին հիշեցնում էր նրա հայրենի հարազատ Աշտարակը: Այդ հորեղբայրի հետևանքը եղել է «Արուսյան-Նազարյան» հայտնի գրական ֆոնդի կազմվելը: Ես չէի մոռացել Պերճին տված իմ խոստումը և իր ժամանակին այդ մասին խոսել էի հորեղբորս հետ: Այդ ֆոնդի տնկողներից, Թումանյանի հետ միասին, ժամանակին իր լիակատար բաժինն է ստացել նաև իմ սիրելի բարեկամ Պերճը: Մեր «Սմբատ Շահազիզի կենսագրությունը» գրքից բերում ենք այդ ֆոնդի պատմությանը վերաբերող հետևյալ տողերը: «Ֆոնդի գումարը — 10.138 ռ. սկզբում հանձնված է եղել Թիֆլիսի Բարեգործական Ընկերության. ծրագիրը փոփոխված լինելով, վերստին ըստացավ հիմնադիր Ս. Շահազիզը, որը տարին հինգ տոկոսով տալով, այսինքն 505 ռուբլին բաժանում էր նյութապես պակասավոր հայ գրականագետներին: Ստացողների անվանացանկից էլ երևում է շուրջ ամեն տարի բաշխվել է 500 ռուբլի, ուրեմն յոթ

տարվա մեջ (մինչև հիմնադրի մահը) 3.500 ռուբլի: Նպաստ ստացել են 14 հոգի, որոնցից մի քանիսը 2—3 տարի շարունակ, մի քանիսն էլ 3—6 տարի (Հովհ. Թումանյան և Պերճ Պաշտյան). նպաստի ամենամեծ քանակը եղել է ՇՍՍ, ամենապակասը 50 ռ.՝): Վերջին անգամ ես Պերճին տեսա Նոր-Նախիջևանում, Խոստովի հրեական ջարդերի ժամանակ:

Այդ ծանր օրերից մեկն էր. թեմական դպրոցի գիշերօթիկ աշակերտները մեծ դասամիջոցիս նախաճաշում էին և ես էլ գտնվում էի սեղանատանը, էրբ ինձ իմաց տվին, թե մի հիվանդ մարդ է եկել ու ինձ տեսնել է ուզում: Դուրս եկա սեղանատանց. դեպի վերին հարկերը տանող մեծ սանդուխտի առաջ դրված երկար նստարանի վրա նստած էր հիվանդը, որը ինձ տեսնելուն պես դողդողալով վեր կացավ նստած տեղից և փաթաթվեց վզովս:

Առաջին պահին ես չճանաչեցի նրան, այդ հիվանդին, այո՛, չճանաչեցի, որովհետև շատ տարիներ էին անցել և ես վաղուց չէի տեսել նրան. շատ էր փոխվել Պերճը, իմ սիրելի բարեկամս: Աղքատիկ զգեստ, աղտոտ, խառնրված մազեր, թորշոմած երես, մի տեսակ կուշ եկած մարմին:

— Այո՛, զարմանալի չէ,— ասաց նա,— այնքան բան է անցել զխոլս, կինս հիվանդ, ես անպաշտոն ու անթոշակ, ձեռքս՝ լիակատար պակասավոր... հույսս մնացել է դրսի հայուկյան վրա:

Եվ նրա սիրտը լցվեց ու սկսեց արտասուել:

Սիրտ տվի, մխիթարեցի. տարա առանձնաանհյակս, պատվիրեցի տաք-տաք սուրճ տալ, ուտելիք տալ, մինչև որ դասերը կվերջանային և ես կկարողանայի ազատ խոսել ու իմանալ թե՛ նրա Խոստով գալու հանգամանքները և թե՛ հույսս դրսի հայուկյան վրա է՝ խոսքերի բուն իմաստը և ապա ձեռքովս եկածն անել:

Նա Խոստովում իջեանել էր «Մարսել», նախկին «Մետրոպոլ», հյուրանոցում:

Նրա կինը հիվանդ էր, նրան սիրող, նրա բարի հեշտակ կինը, Աննա Դուգլանը, ղրգլարցի բժիշկ Մարտիրոս Դուգլանի դուստրը, որի հետ նա կապված էր այնքան շերմ սիրով: Բայց ինչու՞ պետք է անթոշակ մնացած լինեք, անպաշտոն... մտածում էի ես:

Մինչ ես աշխատում էի մի բան արած լինել նրա համար և գնում գալիս էի Բարեգործական Ընկերության նախագահի մոտ,

* Տե՛ս մեր «Սմբատ Շահազիզի կենսագրությունը», էջ 28—29:

հանկարծ մի զայրացկոտ նամակ եմ ստանում նրանից, որտեղ ես գրում էր, թե մեռնում է, իսկ ես չեմ գնում տեսության: Այդ

նման էր Պերճին, նրա անհամբեր ընավորությանը, նրա շուտ վերավերվող սրտին: Ահա նրա այդ նամակը.

Երվանդ Շահազիզին
(Նոը-Նախիջևան)

Սիրելի՛ Երվանդ

Առողջ մարդի խոսքը բանի տեղ չղնելը ներքի է, ըստ շափու, իսկ հիվանդին անուշադիր լինելն ընչով բացատրենք: Գիտեմ, որ պաշտոնյա ես, գիտեմ, որ ժողովներով զուլխդ խառն է, բայց եթե հոժարություն և

Մի կիսահարբած կառապան գտա, որը համաձայնեց ոլոր-մոլոր փողոցներով հասցնել ինձ «Մարսել» հյուրանոցը:

Հյուրանոցում մի փոքրիկ, բայց վայելուչ սենյակ էր զբաղեցրել նա: Ինքը պառկած բարձր տնքում էր, իսկ խնամողը, ինչպես ծանոթացրեց ինձ, իր կրսուսեր դուստրն էր, մի շենք ու շնորհքով հագնված աղջիկ:

Ես Պերճին բացատրեցի դրամի ստացման ուշաքման և քաշքշելու պատճառը: Ընկերության կանոնադրությամբ չէր թույլատրվում օտարներին օգնություն ցույց տալ, այլ թույլատրվում էր օգնել միայն և միայն նախնիքների: Իհարկե կարելի էր միանշանակ օգնություն ցույց տալ, բայց այդ դեպքում էլ բաց թողնվելիք գումարը չնչին կլիներ: Չեմ հիշում թե որքան էր ստացել, երբ հետևյալ օրը ինքը անձամբ գնացել էր Ընկերության նախագահի մոտ. կարծեմ 150 ռուբլի է ստացել և այդ էլ նախագահի պատասխանատվությամբ:

Պերճը մտադիր էր անպայման արտա-

կամք լինի, ամենայն դեպքում կհարթվի:

Շնորհ արա խնդրեմ, այսօր, գոնե, ճախց հետո հիվանդին այցելելով, ավետարանի պատվերը կատարած լինել:

Քույդ վշտալի Պերճ Պողոսյանց

սահման գնալ, որի համար պիտի կանգ առնեք թե՛ Մոսկվայում և թե՛ Պետերբուրգում՝ ճանապարհածախս գտնելու ամար: Ես չկարողացա համոզել նրան, որ թողնի իր այդ մտադրությունը:

Իր հիվանդության մասին Պերճն ինձ ասում էր, թե դա դեղորայքով բուժելու հիվանդությունն չէ, այլ Աշտարակում բուժվող հիվանդություն:

— Մի հանգիստ երթամ Աշտարակ, լոք տամ մեր առվի վրայից, մի բուռը ջուր վեր առնեմ, խմեմ, օխա՛յ ասեմ, և կբուժվեմ..., — ասում էր նա:

Այս վերջին տեսությունից հետո ես այլևս նրան չտեսա: 1907 թվին լրագրերում կարդացի, որ նա Աշտարակ է գնացել: Հոկտեմբերին վերադարձել էր Թիֆլիս ու այստեղ առանց կանգ առնելու մեկնել Բաքու, ուր և նոյեմբերին վախճանվել էր քաղաքային հիվանդանոցում: Նրա աճյունը Բաքվից տեղափոխվել է Թիֆլիս և հողին հանձնվել Խոջիվանքի դերեզմանոցում:

